

Kirjallisuutta

yhdistää kielen tutkimusta, kirjallisuudentutkimusta ja folkloristiikkaa – aloja, joilla juhlakalu Leino on ahertanut, viime vuosina nimenomaan metaforaa hyödyntäen – tuo käsite kannattaa antaa juhla kirjoitusten virittimeksi. Tällaisen toimitusperiaatteen toivoisi yleisemminkin ohittavan juhla kirjoissa sen perinteen, että kirjoittajien odotetaan inspiroituvan pelkästään syntymäpäivästä.

Mutta häivähtää »Metaforassa» juhla kirjajamaisuuskin. Eräiden artikkeleiden sidos metaforaan on löyhä. Myös jos kirjan lähtökohtana olisi ollut puhtaasti metafora eikä sen lisäksi se, mitä tutkimusaloja Leino on viljellyt, artikkelit olisivat voineet valikoitua muutenkin. Olisikohan vaikkapa semiootikoilla tai sosiologeilla ollut jotain sanottavaa metaforisen ajattelun vaikutuksesta kulttuuriin ja yhteiskuntaan?

Tällaisenaan »Metafora» keskittyy merkitykseen, mutta olisi ollut jännittävä lukea lisäksi ainakin ns. luonnollisen syntaksin edustajien ajatuksia siitä, kytkevätkö he jotenkin esim. idean kielellisten muotojen ikonisuudesta metaforateoriaan. Ja systeemifunktionaalisen kieliopin näkemys kieliopillisesta metaforasta olisi varmasti rikastanut kirjan metaforanäkemyksiä. Näiden koulukuntien mukaan olisi voinut auttaa hioamaan »uusia aseita, joilla voidaan käydä käsiksi myös kielitieteen kenties keskeimpään ongelmaan, siihen millainen on kielellisen muodon ja merkityksen suhde», kuten Pentti Leino on Lakoffin ja Johnsonin metaforateoriaa esitellessään (Vir. 1/1983: 115) toivonut.

TOINI RAHTU

Kaksikielisyyteen kasvaminen Ruotsissa

LEENA MARJATTA HUSS *Simultan tvåspråkighet i svensk-finsk kontext*. Studia Uralica Upsaliensia 21. Uppsala 1991. 186 s.

Leena Marjatta Huss väitteli marraskuussa 1991 Upsalan yliopiston suomalais-ugrialaisten kielten laitoksessa. Hänen väitöskirjansa on nimeltään »Simultan tvåspråkighet i svensk-finsk kontext». Tässä yhteydessä esittämäni kommentit pohjautuvat vastaväitökseeni. Tarkoitukseni on esitellä Hussin tutkimusta niin, että ne, jotka eivät lähemmin ole perehtyneet kaksikielisyyttutkimuksen menetelmiin ja aineistoihin, voivat saada käsityksen siitä, mitä tämänkaltainen empiirinen tutkimus voi sisältää. Pysin myös kuvaamaan sitä, millaisissa oloissa tasapainoiseen kaksikielisyyteen kasvattaminen näyttää onnistuvan.

Tavoite

Leena Marjatta Hussin tutkimuksen tavoitteena oli selvittää sitä, miten Ruotsissa asuvat alle kouluikäiset lapset oppivat käyttämään suomea ja ruotsia rinnan perheissä, joissa kumpikin vanhemmista puhuu omaa kieltään. Yhtenä tavoitteena oli tarkastella sitä, miten lasten kielivalinnat ja kyky erottaa kielet toisistaan kehittyvät kahden vuoden aikana. Toisena tavoitteena oli eritellä sitä, ovatko yhtäältä lasten kielivalinnat ja kielten sekoittaminen ja toisaalta vanhempien kielellinen strategia ja tapa suhtautua kielten sekoittamiseen sidoksissa toisiinsa.

Lasten kaksikielisyyttä tekijä tutki pitkällä aikavälillä, joka toinen kuukausi kahden vuoden ajan. Työn laajin osa onkin lingvistinen analyysi lasten suomen- ja ruotsinkielisistä tuotoksista. Vanhempien panosta kielen kasvattajana käsitellään lähinnä suppeahkossa kielisosiologisessa osassa. Kuten tapana on, työn taustan esittely ja teoreettisen kehyksen kuvaus johdattavat lukijan empiiriseen osaan.

Aineisto

Tutkimuksen pääaineisto koostuu 23:n alle kouluikäisen lapsen nauhoituksista. Lasten ikä on 1.8 vuodesta 5.7 vuoteen. Lapsia on nauhoitettu siten, että kumpikin vanhemmista on erikseen leikkinyt ja keskustellut lapsen kanssa ja tutkija itse on ollut läsnä nauhoittajana ja osallistuvana havainnoijana.

Joka kerta lasta nauhoitettiin ensin sen vanhemman kanssa, jonka kieltä lapsen oletettiin hallitsevan huonommin. Sen jälkeen vuorossa oli toinen vanhemmista, jolloin leikin kielenä oli lapsen oletettu vahvempi kieli. Olisi ollut ihanteellista, että kummankin kielen edustajina olisi ollut yhtä monta isää kuin äitiä, mutta kuten odottaa sopii, useimmiten juuri äidit olivat suomenkielisiä. Useimmat vanhemmat, jotka suostuivat tähän aikaavievään tutkimukseen, olivat niin ikään odotuksenmukaisesti pitkälle koulutettuja.

Kielentutkija, joka työskentelee elävien kielenpuhujien kanssa, ei voi räätälöidä informanttiryhmiään omaan tarkoitukseensa sopiviksi. Tämä tosiasia on vain hyväksyttävä. Nauhoitustilanteita kuvatessaan Huss kertoo myös muista vaikeuksista. Lapset saattoivat olla väsyneitä pitkän päiväkodissa vietetyn päivän jälkeen, osa olisi halunnut mielellään ottaa tutkijan leikkiin mukaan, kiinnostuneet sisarukset saattoivat osallistua leikkiin jne. Toisin sanoen empiirinen kielentutkimus on varsin etäällä niistä kliinisistä laboratoriokeista, joissa tutkimuksen kohteena ovat tarkoin valitut hiiret.

Aineiston käsittely

Lingvistinen analyysi perustuu noin 116 tuntiin nauhoitettuja keskusteluja. Osa aineistosta on litteroitu kokonaan, osasta on poimittu analysoitavat piirteet. Aineisto on huolellisesti kvantifioitu. Saamme tietää, kuinka monta lausumaa vanhemmat ja lapset tuottavat, miten paljon aineistossa on yhden sanan ja monen sanan lausumia sekä kuinka monta lausumaa kukin lapsi tuotti suomeksi, kuinka monta ruotsiksi ja kuinka

monta kummallakin kielellä. Huss kuvaa tarkoin myös sitä, miten hän on erottanut kahden lausuman välisen rajan (tauko vähintään kaksi sekuntia tai vuoronvaihto) ja laskenut epäselvien tapausten määrän. Kuvaus on hyvin yksityiskohtainen ja rehellinen.

Kvalitatiivisen analyysin kohteena ovat olleet ne lausumat, joissa on aineksia molemmista kielistä. Leena Marjatta Huss on erottanut toisistaan lainasanat ja pitemmät lainasekvenssit. Lainasanat Huss on jakanut sanaluokkiin ja tarkastellut sitten lähemmin leksikaalisten lainojen ja funktiosanojen suhdetta. Myös näiden laskelmien tulokset esitetään sekä yksilökohtaisissa taulukoissa että vanhempaa ja nuorempaa ryhmää koskevissa kokoomataulukoissa. Lisäksi Huss on käsitellyt sitä, miten lainasanat ovat mukautuneet morfologisesti, eli sitä, ovatko lainat mukautuneet kontekstin toisenkieliseen ainekseen.

Seuraavana on esimerkki siitä, millaiselta sekakielinen monologi näyttää. Kyseessä on Nina, joka leikkii yksikseen nallejen kanssa. Hän on hetkeä aikaisemmin leikkinyt nalleilla suomenkielisen vanhempansa kanssa ja tuntuu pitävän nalleja suomenkielisinä:

<laulaen> så här idag / nu ska jag ha så / här idag / *täällä oli ruokaa / paljon ruokaa oli / va de här*

vähän soppaa / laitan vähän soppaa / laitan vähän soppaa / nu va de slu- / nyt on loppu

Hussin havaintojen mukaan Nina puhuu ja laulaa hyvin usein itsekseen suomeksi ja vaihtaa herkästi suomeen, jos suomenkielinen äiti on näköetäisyydellä.

Hussin kuvaustapa suo mahdollisuuden seurata kunkin lapsen kielenkehitystä nauhoitus nauhoitukselta. Kunkin lapsen suomen ja ruotsin kehitys esitellään graafisesti, ja sitä voi seurata nousevina, laskevin tai risteävinä viivoina. On lapsia, joiden voi sanoa etenevän selkeydestä selkeyteen molemmilla kielillään, lapsia, joiden suomen kielen kehitys paranee huomattavasti esimerkiksi Suomen-vierailujen jälkeen, ja

Kirjallisuutta

lapsia, joiden kaksikielisyys koko tarkkailuajan on selvästi toisen kielen dominoima (tavallisesti ruotsin).

Yksilölliset muotokuvat, jotka Huss esittää kuvin ja sanoin, on tehty erittäin huolellisesti. Kuvasto on hyvin kirjava. Ja kuinka voisi toisin ollakaan? Perheiden kielellinen kasvatus vaihtelee, ja sitä paitsi kyseessä on 23 erilaista pientä yksilöä, joiden persoonallisuus vaikuttaa heidän tapaansa kehittyä kielenkäyttäjänä. Tähän seikkaan Huss ei valitettavasti juuri kiinnitä huomiota.

Kuinka vanhemmat suhtautuvat kielten sekoittamiseen?

Nauhoitettuja keskusteluja on käytetty myös aineistona vanhempien ja lasten vuorovaikutuksen kuvaamiseen. Yhden alkuvaiheessa ja yhden loppuvaiheessa tehdyn nauhoituksen avulla on tarkkailtu sitä, miten vanhemmat kulloinkin reagoivat kielten sekoittamiseen ja väärän kielen valintaan. Hussin havaintojen perusteella käytössä on kolme erilaista suhtautumistapaa: A) vanhempi ei ole käsittävinään mitä lapsi sanoo ja/tai pyytää häntä kääntämään sanomansa, B) vanhempi kääntää itse ja C) vanhempi ei reagoi lainkaan tai siirtyy itse käyttämään toista kieltä. Näitä kolmea tapaa erittelemällä Huss kuvaa lähemmin sitä, miten kielellinen kasvatus sujuu konkreettisissa tilanteissa.

Seuraavat esimerkit antanevat lukijalle käsityksen siitä, miten nämä erilaiset suhtautumistavat toimivat käytännössä. Ensin kaksi esimerkkiä suhtautumistavasta A:

(lapsi) *å dämä apa*
(suomenkielinen äiti) isi sanoo *apa* miten äiti sanoo?
(lapsi) –
(suomenkielinen äiti) muistatko sinä / *apina*
(lapsi) *mamma api*

(lapsi) *pois / irti*
(ruotsinkielinen isä) va?
(lapsi) *irti / pois*

(ruotsinkielinen isä) *sitter de fast / ska pappa ta bort de*

Näissä kahdessa esimerkissä vanhemmilla on erilaiset mahdollisuudet selvittää tilanne. Ensimmäisen esimerkin suomenkielinen äiti osaa ruotsia ja kykenee siten johdattamaan lapsen oikean suomenkielisen sanan jäljille. Toisen esimerkin ruotsinkielinen isä ei osaa suomea mutta ymmärtää sitten yhteydestä, mitä lapsi tahtoo.

Vanhemman tapa tarjota toivottua sanaa voi kuulostaa myös seuraavalta (suhtautumistapa B):

(lapsi) *nallen dricka*
(suomenkielinen äiti) nalle juopi joo
(lapsi) *fiskpinnar / fiskpinnar / fiskpinnar där*
(suomenkielinen äiti) kalapuikkojako sinä tarjoat?
(lapsi) mm

Huss osoittaa, että keskustelut eivät koskaan juutu näihin käännöksiin, vaan kääntämisellä sen sijaan varmistetaan se, että vanhempi on ymmärtänyt, mitä lapsi haluaa sanoa. Suhtautuminen kertoo myös siitä, että vanhempi hyväksyy lapsen molemmat kielet. Yksi perusedellytys on tietenkin taas se, että vanhemmalla täytyy olla jotain tietoja toisen vanhemman kielestä.

Kolmas tapa suhtautua toiseen kieleen on se, että vanhempi ei reagoi sen esiintymiseen lainkaan tai reagoi niin, että vaihtaa itse kieltä (suhtautumistapa C):

(lapsi) *men du / cirkusen va stängd*
(suomenkielinen äiti) jahaa mut tähän onki eläintarha
/.../
(lapsi) *kiija / kiija tut*
(ruotsinkielinen isä) va e de för nåt som e tut?
(lapsi) *kiija tut*
(ruotsinkielinen isä) e *kirja* slut? // men du har ju *kirja* / ska jag gå å hämta *kirja* åt dig?

Kaksi ensimmäistä suhtautumistapaa (A ja B) muistuttavat paljon yksikielisen perheen vanhempien ja lasten tyypillistä keskustelutilannetta. Vanhemmat rakentavat repliik-

kinsä lapsen lausumien varaan ja etsivät uusia sanoja ja ilmauksia lapsen käyttöön. Viimeisenä kuvattu suhtautumistapa (C) osoittaa sen sijaan sitä, että vanhempi sopeuttaa oman kielensä lapsen tasolle. Niin ikään käyttäessään suomenkielisiä sanoja ruotsinkielinen vanhempi voi omalla tavallaan osoittaa myönteistä suhtautumistaan lapsen toiseen kieleen. Mahdollinen kielteinen vaikutus piilee siinä, että tämä tapa ei kehitä lapsen sanavarastoa eikä helpota kielten erillään pitämistä.

Koska tutkimukseen osallistui ruotsinkielisiä isäiä enemmän kuin suomenkielisiä ja suomenkielisiä äitejä enemmän kuin ruotsinkielisiä, joutuu myös epäilemään sitä, että suhtautumistavan valinta voi olla sukupuoleen sidoksissa. Lapsen kanssa leikkiminen ja samaan aikaan naispuolisen, suomenkielisen tutkijan havainnoinnin kohteenä oleminen on varmasti ollut suomenkielille äideille luonnollisempaa kuin ruotsinkielisille isille. On myös aivan selvää, että Ruotsissa asuvilla suomenkielillä äideillä on ollut paremmat mahdollisuudet kehittää ruotsin taitojaan kuin isillä suomen taitojaan ja siksi lapsen johdattaminen oikeiden suomen sanojen jäljille on ollut heille helpompaa. Tästä tutkimuksen osasta onkin vaikea tehdä aivan pitäviä päätelmiä. Vanhempien erilaista asemaa ja kielitaitoa Hussin olisi ollut syytä käsitellä laajemmin.

Kielellisen strategian valinta

Nauhoitetun keskusteluaineiston lisäksi on käytetty haastatteluja ja kyselylomakeaineistoa, jotka on analysoitu kvalitatiivisesti. Keskeinen tehtävä on ollut selvittää perheen kielellistä strategiaa eli sitä, millaisia päämääriä vanhemmat ovat asettaneet itselleen ja mitä menetelmää he ovat aikoneet käyttää saavuttaakseen päämääränsä.

Hussin mukaan käytössä on kaksi strategiaa. Ensiksikin on valittu sellainen strategia, että lapsen kanssa seurustellaan periaatteen yksi henkilö – yksi kieli mukaan. Tämä tarkoittaa sitä, että vanhemmat säännöllisesti ja alusta lähtien käyttävät aina

vain omaa kieltään lapsen kanssa keskustellessaan. Toiseksi voidaan valita sellainen strategia, että on mahdollisuus koodinvaihtoon. Tällöin kaksikielinen vanhempi varaa itselleen mahdollisuuden käyttää molempia kieliä, kun taas yksikielisellä ei tietenkään ole tätä mahdollisuutta.

Haastatteluista käy ilmi myös se, miksi perhe on halunnut kasvattaa lapsensa kaksikieliseksi. Niin ikään Huss on saanut tietoa siitä, mitä mahdollisuuksia kullakin lapsella on käyttää suomea jonkun muun kuin suomenkielisen vanhemman kanssa (päivähoito, perhetuttavat, Suomen-vierailut ym.). Tällaiset kvalitatiiviset tiedot ovat tärkeitä löytääksemme selityksiä sille, miksi kaksikielisyyskasvatus onnistuu tai epäonnistuu. Haastattelujen sisältämät tiedot ovat myös olennaisesti täydentämässä tutkijan eri vaiheissa tekemiä havaintoja.

Empiirisen tutkimuksen jälkeen jaetulla kyselylomakkeella Huss on ottanut selvää siitä, kuinka vanhemmat jälkikäteen arvioivat omia pyrkimyksiään kaksikielisyyskasvattajina. Vanhemmat ovat myös kuvanneet sitä, minkä kielen lapsi spontaanisti valitsee heidän kanssaan.

Tulokset

Leena Marjatta Huss on koonnut sekä monipuolisen että kirjavan aineiston. Hän on yhdistellyt monia erilaisia lähestymistapoja, ja niinhän kaksikielisyystutkijan on tehtäväkin. Vaikeus piilee siinä, että aineisto on suuri ja siitä on vaikea luoda kokonaiskuvaa. Erityisen hankala tehtävä onkin esitellä tutkimustulokset riittävän yksityiskohtaisesti ja samanaikaisesti antaa lukijalle kokonaiskuva. Tässä suhteessa Huss on osittain epäonnistunut. Lukijan on vaikea nähdä metsää puilta.

Tutkimustulokset pitäisi esitellä niin, että tulisi kuvatuksi

- 1) lasten yksilöllinen kielenkehitys suomeksi ja ruotsiksi, jolloin erityisen kiinnostava on kielten välinen suhde ja niiden sekoittuminen,
- 2) vanhempien tapa reagoida sekakielen

Kirjallisuutta

ilmenemiseen (edellä mainitut suhtautumistavat A–C) ja

3) vanhempien strategian valinta (»yksi henkilö – yksi kieli» vai koodinvaihto).

Kun kirjoitan »pitäisi esitellä», tarkoitan sitä, ettei Leena Marjatta Huss oikein selkeästi luo toivottua kokonaiskuvaa. Lukeamisen tekee vaivalloiseksi se, että niin paljon tärkeää tietoa on luettavissa vain 27-sivuisesta liitteestä. Liitteen taulukoissa esitetty tieto on erittäin olennaista, jotta voitaisiin ymmärtää kunkin lapsen kehitystä ja arvioida aineistosta ilmeneviä laajempia tendenssejä. Huss ei myöskään tiivistelmässään palaa riittävästi lasten kieltä koskeviin yksityiskohtaisiin tietoihin.

Leena Marjatta Hussin päätelmät ovat lyhyesti ja yleistäen seuraavanlaisia.

1) Ruotsi on tutkimukseen osallistuneiden lasten hallitseva kieli. Monissa tapauksissa vaaditaan tehokkaita toimia – monia ja pitkiä Suomen-vierailuja – jotta ruotsin dominanssi voisi murtua (emmekä kuitenkaan tiedä, kuinka kauan näiden toimien vaikutus tehoaa).

2) Monet lapset sekoittavat kieliään varsinkin kaksikielisyyskehityksensä alussa, mutta selvästi vähemmän silloin, kun he käyttävät hallitsevaa kieltään, ruotsia.

3) Vanhempien valitseman strategian ja sen spontaaniuden välillä, jolla lapsi valitsee heikomman kielensä, näyttää vallitsevan selvä yhteys. Kun perhe noudattaa periaatetta »yksi henkilö – yksi kieli», lapsi valitsee useammin spontaanisti suomen suomenkielisen vanhempansa kanssa.

4) Sitä vastoin lapsen spontaanin kielenvalinnan ja sen tavan välillä, jolla vanhempi reagoi kielten sekoittamiseen ja väärän kielen valitsemiseen, ei näytä vallitsevan mitään yhteyttä.

Näihin päätelmiin haluan oman tulkintani perusteella lisätä vielä yhden.

5) Ei ole yhtään lasta, joka hallitsisi kummankin kielensä huonosti. Jos lapsi ei täysipainoisesti opikaan käyttämään molempia kieliä, hän saavuttaa aina täydellisen ruotsin kielen taidon.

Mitä tutkimuksesta opimme?

Leena Marjatta Hussin tutkimus on luotettava ja perusteellinen. Lopussa hän ei oikein ole kyennyt irtautumaan yksityiskohdistista eikä kuvaamaan kokonaisuutta, mikä on tavallinen puute opinnäytteissä (ja muissakin tutkimuksissa). Tietyssä vaiheessa tulee liian likinäköiseksi ja on liian kiire.

Hussin tutkimus on merkittävä ja kuvausasiallinen. Nämä piirteet ovat lopulta kuitenkin olennaisempia kuin se, että lukija saa tehdä runsaasti työtä, kun hän selaa liitteitä ja yrittää omin päin hahmottaa suuria yhteyksiä. Puutteena ei myöskään ole pidettävä sitä, että tekijä jälleen kerran osoittaa sen, minkä kaikki vakavasti otettavat kaksikielisyystutkijat tietävät:

Enemmistönkielisessä ympäristössä elävä kaksikielisen perheen lapsi oppii epäilyksittä enemmistön kielen.

Periaatteen »yksi henkilö – yksi kieli» noudattaminen vakauttaa perheen kielenkäyttöä, auttaa lasta erottamaan kielet toisistaan ja takaa sen, että se kieli, jolla ao. ympäristössä on heikompi asema, todellakin on käytössä riittävässä määrin.

Niin ikään voi olla hyödyllistä tietää se, ettei vanhempien suhtautuminen kielten sekoittamiseen ja väärän kielen valintaan ole kovin merkitsevää. Vanhempien rooli kielenopettajina ja kielenkorjaajina on vähemmän tärkeä kuin heidän kokonaispanoksensa lapsen keskustelukumppaneina, puhuvina ja kuuntelevina läheisinä ihmisinä.

MARIKA TANDEFELT